ARTYKUŁY I ROZPRAWY

MARCIN JAKUBCZYK* | UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Wiek dykcjonarzy. Nieznane dzieła leksykografii polsko-francuskiej XVIII wieku (część I)[1]

Słowa kluczowe: historia leksykografii polsko-francuskiej, metaleksykografia, historia języka, XVIII wiek.

https://doi.org/10.31286/JP.001066

1. Rozwój leksykografii polsko-francuskiej w XVIII wieku[2]

W prospekcie wydawniczym pewnego XVIII-wiecznego dzieła leksykograficznego napisano, że „wiek teraźniejszy najbardziej w Słownikach lub Dykcjonarzach smakować zdaje się […]" („Annonces et avis divers" nr 38, Warszawa 20 IV 1782)[3]. Ta trafna opinia wskazuje na zachodzącą wówczas w Polsce zmianę, którą w odniesieniu do słowników[4] można by rozumieć jako rozwój środków służących komunikacji językowej, wzmożoną chęć rejestrowania i zestawiania słownictwa z różnych języków czy wreszcie potrzebę poszukiwania nowych form wyrazu. Tę zmianę w XVIII-wiecznej Polsce potwierdza wzrost liczby wydawnictw leksykograficznych, wśród których najwięcej – jak wynika z bibliografii Piotra Grzegorczyka (1967) – zawierało materiał z dwóch języków: polszczyzny i francuszczyzny (chodzi tu o słowniki dwu- i wielojęzyczne)[5]. Dzieła te ukazywały się samoistnie, a także niesamoistnie. W tym drugim wypadku były częścią podręczników bądź gramatyk języka francuskiego publikowanych w Polsce, przy czym trzeba tu zaznaczyć, że biorę pod uwagę wyłącznie te leksykony,

* marcin.jakubczyk@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0002-5112-0315

1 Artykuł składa się z dwóch części. Jego kolejna część zostanie opublikowana w zeszycie 4/2025 „Języka Polskiego". Zawarte w tytule sformułowanie „leksykografia polsko-francuska" oznacza różne formy zestawiania polszczyzny z językiem francuskim w XVIII wieku i nie odnosi się wprost do wyjściowego lub docelowego języka artykułów hasłowych w analizowanych słownikach (zob. też: Jakubczyk 2016: 10–11).

2 Krótkie fragmenty tego artykułu (rozdz. 1 oraz – w jego II części – podrozdz. 2.5 poświęcony *Małemu wokabularzowi*… Augustyna d'Abry'ego) zostały przeze mnie przedstawione na konferencji „Oświecenie jako zmiana języka", zorganizowanej w dniach 28–29 listopada 2024 roku przez Pracownię Literatury Oświecenia Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk pod patronatem Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym.

3 Na temat tego prospektu zob. Jakubczyk 2022.

4 Ze względów stylistycznych wyraz *słownik* często zastępuję w artykule innymi określeniami (np. *dykcjonarz*), ale bez nadawania im odrębnych znaczeń terminologicznych.

5 O językach obcych, z którymi zestawiana była polszczyzna w słownikach do końca XVIII wieku, pisze Włodzimierz Gruszczyński (2011).

które zostały wyraźnie przez autorów wyodrębnione i nazwane *słownikami*, *nomenklatorami*, *wokabularzami* etc.[6]

Do dotychczas znanych XVIII-wiecznych słowników zestawiających polszczyznę z francuszczyzną, wydanych samoistnie, należą m.in. następujące, omówione już w literaturze przedmiotu[7]:

– dwa największe dzieła wielojęzyczne: *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois*… (t. 1–2, 1744–1747) Michała Abrahama Trotza oraz jego *Nowy dykcyonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski*… z 1764 roku (zob. Iwanowska 1994)[8], a także *Nouveau grand dictionnaire françois, latin et polonois*… (t. 1–2, 1743–1745) Pierre'a Daneta i Dymitra Franciszka Koli (zob. Bochnakowa 1991);

– cztery dykcjonarze dwujęzyczne (niewielkich rozmiarów): *Lexykon francusko-polski*… (1701) Bartłomieja Kazimierza Malickiego, *Mały dykcyonarz polsky y francuski*… (1746) Józefa Uszaka Kulikowskiego, anonimowy *Dykcyonarzyk francuzki*… (1757) oraz *Słownik polsko-francuski* (1779) Marcina Kazimierza Piotrowskiego (zob. Jakubczyk 2016).

Prawie wszystkie spośród wskazanych wyżej dzieł leksykograficznych miały układ alfabetyczny (jedno z nich – słownik M.K. Piotrowskiego – alfabetyczno-gniazdowy). Jedynie anonimowy *Dykcyonarzyk*… został ułożony tematycznie (onomazjologicznie).

Jeśli zaś chodzi o słowniki wydawane niesamoistnie opisane już w literaturze przedmiotu, to należy wspomnieć o dwujęzycznym nomenklatorze francusko-polskim *Nomenklatura lub zebranie słow do używania nayczęstszych, y do wiádomośći bárzo potrzebnych – Nomenclature ou recueil de mots des plus usités et très nécessaires à savoir* (1699) F.D. Duchênebillot[9]. Słownik ten ułożony jest tematycznie i został opublikowany jako jedna z części podręcznika *Nouvelle méthode très facile pour apprendre* […] *à lire, écrire et parler françois* […] – *Nowy sposob do nauczenia się łatwo* […] *czytać, pisać, y gadać po francusku* […] (zob. Duchênebillot 1699)[10]. Co istotne, *Nomenklatura*… jest pierwszym w historii europejskiej leksykografii słownikiem[11], w którym polszczyznę i francuszczyznę zestawiono bez pośrednictwa innych języków (Jakubczyk 2018a). Nomenklator ten ukazał się wprawdzie u schyłku XVII stulecia, ale, co ważne, w ciągu XVIII wieku przedrukowywano go aż dwunastokrotnie, często pod zmodyfikowanymi tytułami i bez podania na karcie tytułowej nazwiska autora (Jakubczyk 2018a: 61)[12].

6 Autorzy ci niejednokrotnie przedstawiają listy słów, które są integralną częścią ich gramatyk (listy te ilustrują opisywane zagadnienia gramatyczne), a zatem nie stanowią wydzielonych słowników.

7 W całym artykule stosuję uwspółcześnioną ortografię francuską – chodzi tu jednak tylko o pisownię akcentów nad literami samogłoskowymi (np.: *maître* zamiast *maitre*, *nécessaire* zamiast *necessaire*), a także zapis kilku wyrazów (np. *temps* zamiast *tems*). Ortografię polską pozostawiam bez zmian (chyba że zaznaczam inaczej).

8 Wskazuję tu i dalej jedynie ważniejsze pozycje bibliograficzne.

9 Niewiele wiadomo na temat tego autora. Być może była to mniszka francuska przebywająca w Warszawie (zob. Jakubczyk 2018b). Nie odmieniam w artykule tego nazwiska, ponieważ nie jest pewne, do której z płci się odnosi.

10 Omówienie całego podręcznika *Nouvelle méthode*… znajduje się w opracowaniu: Jakubczyk 2018b, natomiast analiza samego słownika – w artykule: Jakubczyk 2018a.

11 Niezależnie od tego, czy mamy na myśli słownik samoistny czy niesamoistny.

12 Szczegółowe omówienie wszystkich reedycji tego dzieła, w tym nienotowanych przez bibliografów lub opisywanych przez nich błędnie, zawiera opracowanie: Jakubczyk 2018b.

Jak wskazuje Anna Nikliborc w swojej cennej bibliografii adnotowanej dawnych podręczników bądź gramatyk francuszczyzny, w XVIII-wiecznej Polsce opublikowano w sumie ponad 50 ich edycji, przy czym liczba ta obejmuje wznowienia pierwodruków (Nikliborc 1961: 151)[13]. Kilka z tych edycji (nie licząc tu dzieła F.D. Duchênebillot) zawiera słownik. Są to chronologicznie następujące gramatyki (zamieszczone w nich słowniki nie były analizowane we wcześniejszej literaturze przedmiotu):

– *Grammatica Gallica*… Ambrożego Buszydłowskiego (Kraków 1753);

– anonimowa *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego* (pierwsze wydanie: Połock ante 1772);

– *Snadna, gruntowna, obszerna grammatyka francuska*… Stanisława Nałęcza-Moszczeńskiego (Gdańsk 1774);

– *Nowa praktyczna grammatyka, czyli nowy* […] *sposob uczenia się języka francuskiego*… Augustina d'Abry'ego (Wilno 1781);

– *Grammatyka francuzka i polska*… François Painvina (Warszawa [1775], 1789);

– anonimowa *Grammaire françoise à l'usage des Collèges de la Compagnie de Jésus*… (Połock 1790)[14].

Z kolei do nieznanych dotąd leksykonów opublikowanych samoistnie należą dwa:

– *Krotkie zebranie słow francuskich y polskich z ich konjugacyami i deklinacyami*… (Warszawa 1766);

– *Recueil en abrégé des verbes françois très nécessaires à quiconque a envie d'apprendre la langue françoise*… (brak daty i miejsca wydania; zob. Recueil)[15].

Omówienie tych ośmiu nieznanych dotąd słowników polsko-francuskich (nie odnotowuje ich również Grzegorczyk 1967)[16], których pełne tytuły podaję w bibliografii, rozpocznę od dzieł samoistnych, a następnie przedstawię publikacje niesamoistne w porządku chronologicznym[17]. W zależności od leksykonu w analizie uwzględnię następujące kwestie: autorstwo, budowę (mikro- i makrostruktura[18]) oraz pierwowzory słownika. Cytowany materiał językowy będzie dobierany w taki sposób, aby – w miarę możliwości – zwrócić uwagę na te polskie wyrazy hasłowe, które były w ówczesnej polszczyźnie rzadziej lub od niedawna poświadczone.

13 Bibliografia ta została później uzupełniona (zob. podrozdz. *Recepcja dzieła* w: Jakubczyk 2018b).

14 A. Nikliborc (1961) omawia zawartość tych druków, ale nie analizuje zawartych w nich słowników. Przykładowo o nomenklatorze opublikowanym w gramatyce Ambrożego Buszydłowskiego pisze jedynie, że liczy 44 strony i mieści 29 grup rzeczowników (Nikliborc 1961: 168–169). Wyłącznie w odniesieniu do dykcjonarza wydrukowanego w *Grammatyce francuzkiej krotko zebranej*… autorka dodaje, że zawiera on około 800 haseł (zob. podrozdz. 2.3.2).

15 A. Nikliborc osobno podaje spis słowników dwu- i wielojęzycznych mieszczących materiał francuski i polski (Nikliborc 1961: 176–178). W świetle współczesnego stanu badań w wykazie tym można zauważyć dykcjonarze już omówione w literaturze przedmiotu (np. M.A. Trotza czy J. Kulikowskiego) i tylko jeden leksykon wcześniej nieomawiany (*Recueil*…). Brak tam natomiast *Krotkiego zebrania*… oraz słowników niesamoistnych wskazanych przeze mnie powyżej.

16 Ponadto nie wszystkie z nich zostały do chwili obecnej zdigitalizowane (np.: KZ 1766a, 1766b; Recueil).

17 W części I artykułu analizuję słowniki samoistne, a także dwa leksykony opublikowane niesamoistnie – w gramatyce A. Buszydłowskiego oraz w anonimowej *Grammatyce francuzkiej krotko zebranej*… Pozostałe dykcjonarze niesamoistne omawiam w części II.

18 Terminy te stosuję zgodnie z dotychczasową literaturą przedmiotu. *Makrostruktura* to układ i dobór artykułów hasłowych w słowniku, a *mikrostruktura* to układ i zawartość artykułu hasłowego (zob. Żmigrodzki 2009: 52).

Wszystkie wskazane dykcjonarze zostaną zatem przedstawione w perspektywie metaleksykografii oraz historii języka – jako zabytki leksykografii stanowiące źródła do badań lingwistycznych. Głównym celem badawczym jest włączenie do obiegu naukowego dzieł zupełnie zapomnianych, a z pewnością wartych uwagi.

2. Analiza słowników

2.1. *Krotkie zebranie słow francuskich y polskich z ich konjugacyami y deklinacyami…* (1766) oraz *Recueil en abrégé des verbes françois…* (brak daty)

Krotkie zebranie… (zob. KZ 1766a, 1766b) oraz *Recueil en abrégé…* (zob. Recueil) to dwujęzyczne słowniki francusko-polskie, które ukazały się samoistnie. Nie zawierają nazwiska autora ani przedmowy. Na karcie tytułowej *Recueil…* nie ma daty i miejsca wydania. Dzieła te nie były wcześniej przedmiotem zainteresowania badaczy, ponadto odnotowują je tylko niektóre bibliografie (brak w: Grzegorczyk 1967; uwzględnione w: Estreicher). Omawiane druki są bardzo rzadkie w zbiorach polskich starodruków: *Krotkie zebranie…* zachowało się zaledwie w dwóch egzemplarzach (zob. KZ 1766a, 1766b), a *Recueil…* w jednym egzemplarzu (zob. Recueil). Obydwa zachowane egzemplarze *Krotkiego zebrania…* są niepełne, brakuje w nich stron (w KZ 1766a nie ma stron: 51–64, 67–78; w KZ 1766b – stron 7–18, 81–84), a zatem pełna zawartość słownika może zostać odtworzona dopiero po lekturze obu druków (w sumie 170 stron)[19]. Z kolei w *Recueil…* nie brakuje stron (w sumie jest ich 99).

Recueil en abrégé des verbes françois très nécessaires à quiconque a envie d'apprendre la langue françoise ma również tytuł w języku polskim: *Krotkie zebranie słow francuskich służących do wzięcia pierwszych początkow uczącym się tego języka* (zob. Recueil)[20]. Z polskiego tytułu, a także z zawartości słownika można wnioskować, że druk ten jest zmodyfikowaną wersją *Krotkiego zebrania…* z 1766 roku[21], dlatego dykcjonarze te omawiam tu łącznie (dla zachowania jednoznaczności stosuję dalej w odniesieniu do *Recueil…* wyłącznie francuski tytuł tego dzieła, najczęściej podaję go w wersji skróconej; tej samej francuskojęzycznej nazwy używam również w funkcji odsyłacza bibliograficznego – zob. Recueil).

2.1.1. *Krotkie zebranie…* (1766)

Krotkie zebranie… to pierwszy w historii polsko-francuskiej leksykografii słownik o w pełni gramatycznym typie makrostruktury[22], ułożony wedle części mowy. Nie jest znany pierwowzór tego dzieła. Nie stanowi ono z pewnością gramatyki, lecz słownik gramatyczny, chociażby z tego powodu, że brak w omawianej publikacji zagadnień dotyczących ortografii i wymowy, składni, a także szczegółowych informacji odnoszących się do części mowy oraz

19 Dodatkowo w egzemplarzu KZ 1766a występują pewne błędy drukarskie, np. niekiedy strony są z sobą błędnie połączone – jak chociażby strony 17–18 znajdują się po stronie 30, a przed 31.

20 Z kolei *Krotkie zebranie…* wydane w 1766 roku ma tytuł tylko w języku polskim (KZ 1766a, 1766b).

21 Stwierdzenie to należy traktować jako hipotezę, skoro nie jest znana data wydania *Recueil…*

22 Chodzi tu ściśle o zestawienie tych dwóch wskazanych języków. Słowniki dwujęzyczne o makrostrukturze gramatycznej ukazywały się w Polsce wcześniej, w XVII wieku, jak np. polsko-niemiecki *Forytarz języka polskiego* Johanna Ernestiego z 1674 roku (zob. Frączek 2011).

odmiany wyrazów. Artykuły hasłowe zostały pogrupowane na podstawie następujących części mowy (a w ich obrębie ułożone są zazwyczaj alfabetycznie):

(a) czasowniki (*słowa*) zgromadzone według kryterium przynależności do jednej z czterech francuskich grup koniugacyjnych wyróżnionych w dykcjonarzu[23]. Każdą z koniugacji otwiera wzorcowa odmiana przykładowego czasownika (formy wskazywane są w różnych trybach i czasach), a następnie podawane są ich listy (w formie słownikowej):

– *pierwszy skład* ('pierwsza koniugacja'): czasowniki zakończone na *-er* wraz z odmianą wyrazu *donner* ('dać'), np.:[24]

contenter – contentować, dogadzać (KZ 1766a: 10),

friser – fryzować (KZ 1766a: 19),

meubler – meblować (KZ 1766a: 23);

– *drugi skład*: czasowniki zakończone na *-ir*, wraz z odmianą wyrazu *finir* ('kończyć'), np.:

choisir – obrać (KZ 1766a: 37),

saisir – uchwycić, poymać (KZ 1766a: 40);

– *trzeci skład*: czasowniki zakończone na *-oir*, wraz z odmianą wyrazu *recevoir* ('otrzymać'), np.:

prévoir – przewidzieć (KZ 1766a: 45),

vouloir – chcieć (KZ 1766a: 45);

– *czwarty skład*: czasowniki zakończone na *-re*, wraz z odmianą wyrazu *rendre* ('oddać'), np.:

vendre – przedawać (KZ 1766a: 50),

s'attendre – spodziewać się (KZ 1766a: 50).

Po koniugacjach została zamieszczona dwujęzyczna lista czasowników nieregularnych, a także wzory odmian niektórych czasowników, np. posiłkowych *avoir* ('mieć') i *être* ('być').

(b) Przymiotniki (*imiona przydatne*), np.:

aimable – miły (KZ 1766b: 77),

généreux – szczodry, wspaniały (KZ 1766a: 87).

23 Grupy te nie w pełni odpowiadają współczesnym.

24 Odtąd francuskie wyrazy hasłowe oddzielam od polskich ekwiwalentów myślnikiem. Dotyczy to również tych wszystkich omawianych poniżej dzieł, w których odpowiadające sobie wyrazy nie są rozdzielone znakiem interpunkcyjnym.

(c) Przysłówki (*adverbia*), np.:

à rebours – na wspaká (KZ 1766a: 124),

sérieusement – krom żartu [‘poważnie’] (KZ 1766a: 114).

(d) Rzeczowniki (*imiona istotne*) ułożone wedle pięciu deklinacji[25], niezbyt spójnych, w obrębie których pierwsze trzy obejmują substantywa pogrupowane na podstawie rodzaju gramatycznego, a ściślej – zgodnie z przypisanymi im rodzajnikami rodzaju męskiego (*le*), żeńskiego (*la*) oraz rodzajnikiem elidowanym dla obydwu rodzajów (*l’*). Czwarta deklinacja dotyczy nazw własnych (wśród nielicznych przykładów są jedynie imiona i nazwy miast), a piąta – zaimków (*namieśnictwa* lub *pronomina*; KZ 1766a: 163), głównie dzierżawczych. Poniżej omówię pierwsze trzy deklinacje:

– „Deklinacya pierwsza” gromadzi rzeczowniki „rodzaiu męskiego, znaczone przez artykuł *le*” (KZ 1766a: 125), np.:

le gazetier – gazetnik, nowiniarz (KZ 1766a: 132),

le manège – szkoła jezdna, maneż (KZ 1766a: 135);

– „Deklinacya druga” zawiera rzeczowniki „białogłowskiego rodzaiu, znaczone przez artykuł *la*” (KZ 1766a: 141), np.:

la mode – moda (KZ 1766a: 148),

la poudre – proch, puder (KZ 1766a: 151);

– „Deklinacya trzecia” obejmuje rzeczowniki „tak w męskim, iak y w białogłowskim rodzaiu […], rodzay zaś ich […] oznacza się przez m w męskim, a f w białogłowskim” (KZ 1766a: 155), np.:

l’assurance f – upewnienie (KZ 1766a: 157),

l’amusement m – zabawa (KZ 1766a: 157).

(e) Dzieło zamyka (KZ 1766a: 165–170) niesłownikowa część zawierająca przykładowe zdania pytające z inwersją podane w różnych czasach, pt. *Koniugacya z pytaniem* oraz *Ta sama koniugacya z pytaniem y negacyą*, np.:

czy daie – donne-t-il (KZ 1766a: 165; chodzi o 3 os. liczby poj. rodz. męskiego),

czy nie daie – ne donne-t-il pas (KZ 1766a: 168; chodzi o 3 os. liczby poj. rodz. męskiego).

25 Deklinacja od dawna nie występowała już w języku francuskim. Stosowano jednak ten termin, gdyż francuszczyznę, podobnie jak inne języki nowożytne, opisywano zgodnie z tradycją gramatyk łacińskich.

Jak wynika z powyższego opisu, ekwiwalenty polskie w *Krotkim zebraniu*… są najczęściej jednowyrazowe, a francuskie wyrazy hasłowe poza rodzajem gramatycznym wskazywanym przy rzeczownikach właściwie nie zawierają żadnych dodatkowych informacji metajęzykowych. Warto zwrócić uwagę, że wśród cytowanych wyżej wyrazów polskich są takie, które w polszczyźnie weszły do użycia w XVIII wieku (zob. ESXVII): *fryzować*, *meblować*, *gazetnik*, *maneż*.

Z pewnością słownik ten musiał stanowić nową jakość na rynku ówczesnych dykcjonarzy polsko-francuskich, skoro stał się inspiracją dla kilku wydanych później dzieł (zob. podrozdz. 2.1.2 oraz w drugiej części niniejszego artykułu: 2.5, 2.6, 2.7).

2.1.2. *Recueil en abrégé…*

Dzieło to, podobnie jak *Krotkie zebranie*…, można określić mianem słownika gramatycznego. Został on ułożony według następujących części mowy (zaś w ich obrębie układ jest zwykle alfabetyczny):

(a) czasowniki (*słowa*) zgrupowane na podstawie trzech koniugacji (*składów*), podobnych do współczesnych, ale bez eksplicytnej informacji, w jaki sposób te gromady koniugacyjne zostały wyodrębnione. Wśród czasowników *pierwszego składu* są wyrazy zakończone na *-er*, *drugiego składu* – zakończone na *-ir*, a *trzeciego składu* – czasowniki nieregularne zakończone na *-re*, *-ir* oraz *-oir*. Oto kilka przykładów:

Accompagner – *Towarzyszyć* (Recueil, s. 5),

Accomplir – *Wypełnić* (Recueil, s. 29),

Dire – *Mówić* (Recueil, s. 33).

W porównaniu z *Krotkim zebraniem*… można tu zauważyć odmienny podział czasowników na koniugacje. Ponadto w *Recueil*… nie ma wzorców odmian czasowników oraz listy ich form nieregularnych. Jeśli chodzi o polskie ekwiwalenty francuskich wyrazów hasłowych, to niektóre z nich są takie same jak w pierwowzorze (najczęściej jednowyrazowe, np. pod *meubler*; Recueil, s. 20), inne zostały zmodyfikowane m.in. tak, że wskazywany jest tylko jeden odpowiednik zamiast dwóch (np. „Saisir – *Poymać*" w: Recueil, s. 31; por. 2.1.1.a), a jeszcze innych anonimowy autor wcale nie uwzględnił (brak takich haseł, jak np.: *contenter*, *vouloir*; por. 2.1.1.a). W podobny sposób zmiany w stosunku do *Krotkiego zebrania*… będą w *Recueil*… wprowadzane w wypadku pozostałych części mowy.

(b) Przymiotniki (*imiona przydatne*), np. „Généreux – *Szczodry*" (Recueil, s. 44; por. 2.1.1.b).

(c) Rzeczowniki (*imiona istotne*)[26], np.:

La rapidité – *Bystrość*

La rareté – *Rzadkość*

26 W *Krotkim zebraniu*… po przymiotnikach podawane są przysłówki, a dopiero potem rzeczowniki (por. 2.1.1.b, c, d).

La révolte – *Bunt*

Le ris – *Smich* [sic!] (wszystkie przykłady pochodzą z: Recueil, s. 79).

Francuskie rzeczowniki hasłowe wraz z odpowiadającymi im rodzajnikami nie są uporządkowane wedle deklinacji (jak w *Krotkim zebraniu*…), lecz alfabetycznie, niezależnie od przypisanego im rodzajnika. W *Recueil*… nie zostały też w obrębie rzeczowników uwzględnione zaimki oraz nazwy własne. Polskie ekwiwalenty to najczęściej jednostki jednowyrazowe.

(d) Przysłówki[27], np. „À rebours – *Na wspak*" (Recueil, s. 98; por. 2.1.1.c).

Na podstawie przedstawionej makro- i mikrostruktury można uznać *Recueil*… za zmodyfikowaną wersję *Krotkiego zebrania*…, wprawdzie skróconą, ale zarazem ulepszoną chociażby ze względu na nowy układ rzeczowników (bez odniesienia do deklinacji), a także wyodrębnienie trzech (zamiast czterech) grup koniugacyjnych czasowników. W ujęciu metaleksykograficznym zmiany te można postrzegać jako proces udoskonalania słowników o tym samym, gramatycznym typie makrostruktury. Z kolei w perspektywie historii językoznawstwa (opisów gramatycznych) w okresie przednaukowym obrazują one stopniowy rozwój ówczesnej refleksji nad językiem.

2.2. Ambroży Buszydłowski, *Series vocabulorum in sermone familiari occurrentium*, [w:] tegoż, *Grammatica Gallica*… (1753)

A. Buszydłowski (zmarł w 1765 r.) był profesorem w Akademii Krakowskiej, nauczał m.in. języka francuskiego. Jak zaznacza Henryk Barycz, „w r. 1751 Uniwersytet uchwalił wydać własnym kosztem opracowaną przezeń gramatykę języka francuskiego, owoc długoletnich wykładów w tym zakresie, która istotnie ukazała się w r. 1753" (Barycz 1937: 149; Buszydłowski 1753; zob. też: Czerny 1964: 298–299).

Gramatyka A. Buszydłowskiego miała tylko jedno wydanie, została napisana po łacinie. Składa się z rozdziałów poświęconych francuskiej ortografii, wymowie, częściom mowy, odmianie wyrazów i składni[28]. Zawiera również wyodrębniony trójjęzyczny słownik francusko-polsko-łaciński pt. *Series vocabulorum in sermone familiari occurrentium* ('Zbiór słów występujących w mowie potocznej'), o onomazjologicznym typie makrostruktury, który liczy 29 numerowanych rozdziałów[29], zatytułowanych wyłącznie po łacinie. W dykcjonarzu tym występują głównie rzeczowniki oraz frazy rzeczownikowe, np.:

La Jeunesse, Młodość, Juventus (VIII),

La Pentecôte, Zielone Świątki, Pentecoste (II),

Une robe longue doublée, Żupan, Vestis inferior (XXII).

27 Brak w *Recueil*… terminu je określającego (zob. Recueil, s. 84).

28 Druk mieści ponadto zbiór numerowanych refleksji na różne tematy: *Reflexiones sive sentimenta in varia materia*, napisany, oprócz wskazanego tytułu, w całości po francusku.

29 Strony w słowniku nie są liczbowane (cytując dalej materiał, podaję numery rozdziałów).

Ponadto hasłowane są liczebniki (tylko w rozdziale XXIX), a także – jedynie w rozdziale XXVIII *De proprietatibus animalium* ('O właściwościach zwierząt') – krótkie zdania powstałe z połączenia rzeczownika z czasownikiem, np.:

Le lion rugit, Lew ryczy, Leo rugit.
[…]
L'ours gronde, Niedźwiedź mruczy, Ursus fremit.
[…]
Le cheval hennit, Koń rże, Equus hinnit.

Najogólniej biorąc, słownictwo w następujących po sobie kolejno rozdziałach dotyczy m.in.: religii i kościoła, człowieka (np.: pokrewieństwo, godności), stołu, zwierząt, roślin, gospodarstwa, rzemiosł i narzędzi, części ciała człowieka, szkoły i nauk, ubrań, metali, czasu, miasta, domu, przypraw oraz odgłosów wydawanych przez zwierzęta. Przedstawiony układ jest dość archaiczny i nie wydaje się spójny (por. np. dość przypadkowe miejsca, w których znalazły się wyrazy określające przyprawy oraz odnoszące się do części ciała człowieka). Można przypuszczać, że wynika to z tego, iż dzieło ma charakter kompilacyjny, a autor musiał korzystać z kilku różnych źródeł. I tak udało mi się ustalić, że kilka rozdziałów *Series vocabulorum*… jest zbieżnych z *Nomenklaturą*… F.D. Duchênebillot, a kilka z wokabularzem zamieszczonym w gramatyce francuskiej dla Niemców, której autorem jest Jean Robert des Pepliers (zob. podrozdz. 2.3), jak np.:

– pierwszy rozdział pt. *De Divinitate et alijs rebus respicientibus religionem* ('O boskości i innych sprawach związanych z religią') przypomina fragment o tej samej tematyce otwierający wokabularz J.R. des Pepliersa (zob. np. edycję: des Pepliers 1749: 267–268);

– drugi rozdział pt. *De principalibus festis anni* ('O najważniejszych świętach roku') jest z kolei zbliżony do fragmentu pt. *Przednie święta roczne* zawartego w *Nomenklaturze*… F.D. Duchênebillot (1699: 148–150).

Z pewnością słownik A. Buszydłowskiego nie jest jednak ścisłym odwzorowaniem wskazanych tu dużo nowocześniejszych (mimo że po raz pierwszy ukazały się w XVII wieku) nomenklatorów F.D. Duchênebillot oraz J.R. des Pepliersa. Ponadto w rozdziale XXVIII *Series vocabulorum*… (por. cytaty wskazane powyżej) można zauważyć pewną inspirację „żywym alfabetem" (łac. *vivum alphabetum*) zamieszczonym w *Orbis sensualium pictus*… Jana Àmosa Komeńskiego (pierwsze wydanie z językiem polskim, notabene zestawionym m.in. z francuszczyzną, zob. Comenius 1667: 4–9)[30]. A. Buszydłowski nie proponuje wszakże, tak jak J.À. Komeński, nauki alfabetu poprzez wykorzystanie odgłosów zwierząt, a jedynie podaje krótkie zdania określające poszczególne odgłosy (u J.À. Komeńskiego są 24 zdania, u A. Buszydłowskiego jest ich 27). Warto raz jeszcze podkreślić, że „żywy alfabet" był tu wyłącznie inspiracją, ponieważ różnic w doborze materiału leksykalnego jest między tymi dziełami więcej niż podobieństw, np. brak u J.À. Komeńskiego następujących zdań uwzględnionych przez A. Buszydłowskiego:

30 Szczegółową analizę „żywego alfabetu" u J.À. Komeńskiego daje Adam Fijałkowski (2012: 281–336).

Le coq chante, Kur pieie, Gallus catat (XXVIII),

La cigogne craquette, Boćián klekoce, Ciconia crepitat (XXVIII).

2.3. *Wokabuły niektore potrzebnieysze*, [w:] *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego* [ante 1772]

Gramatyka ta ukazała się po raz pierwszy przed 1772 rokiem (zob. Gram. ante 1772)[31] i – jak podaje za bibliografią Karola Estreichera A. Nikliborc (1961: 170) – miała w XVIII wieku 9 wznowień (korzystam tu z 5 wybranych reedycji: Gram. 1774, 1783, 1784, 1791, 1798)[32]. W pierwszym i w kolejnych wydaniach słownik wyraźnie oddzielony jest od gramatyki, stanowiąc *Przydatek do grammatyki* (jednak nie wszystkie wznowienia zawierają dykcjonarz, brak go w wydaniach: Gram. 1774, 1783, 1791). W edycjach po 1772 roku, w których znajduje się słownik, tytuł tego wokabularza został uzupełniony o nazwisko autora jego pierwowzoru: *Wokabuły niektore potrzebnieysze, zebrane z Pepliera* [sic!] (taki tytuł w: Gram. 1784, 1798). Chodzi tu o niezwykle wówczas popularną dwujęzyczną gramatykę języka francuskiego dla Niemców, której autorem był J.R. des Pepliers[33], po raz pierwszy wydaną w 1689 roku pod tytułem *Grammaire royale françoise et allemande*… ('Królewska gramatyka francuska i niemiecka'), obejmującą słownik[34]. Omówię zatem najpierw to dzieło, a następnie *Wokabuły niektóre potrzebnieysze*…

2.3.1. Des Pepliers, *Grammaire royale françoise et allemande*…

Jak podaje Jean-Antoine Caravolas (2000), dzieło des Pepliersa miało około 100 reedycji (nie tylko w Niemczech, ale też w innych krajach; korzystam tu z kilku wybranych wznowień: des Pepliers 1693, 1717, 1749). Na temat autora tej gramatyki wiadomo niewiele, jedyne dostępne informacje pochodzą ze stron tytułowych dzieła, na których J.R. des Pepliers przedstawiany jest przede wszystkim jako nauczyciel języka francuskiego i niemieckiego oraz członek Akademii Francuskiej (Caravolas 2000: online, rozdz. III, par. 113).

Dzieło J.R. des Pepliersa zawierało części poświęcone francuskiej gramatyce (obejmującej zgodnie z ówczesną wiedzą o języku: ortografię wraz z informacjami o wymowie, etymologię, która odpowiada głównie dzisiejszej morfologii, i składnię), a także m.in. zbiór dialogów i opowiadań oraz wyraźnie nazwany i wyodrębniony słownik. Reedycje tego dykcjonarza drukowane były w kilku wariantach, m.in.:

– jako słownik francusko-niemiecki zatytułowany *La nomenclature ou recueil des noms et verbes les plus familiers et les plus nécessaires à savoir pour commencer à parler françois* (des Pepliers 1693: 1–78)[35] ('Nomenklatura lub zebranie imion i słów najczęściej spotykanych

31 A. Nikliborc (1961: 170) jako pierwsze wydanie wskazywała za K. Estreicherem edycję z 1774 roku.

32 Wznawiano ją jeszcze kilkakrotnie w XIX wieku – 14. wydanie ukazało się w 1829 roku w Krakowie. A. Nikliborc (1961: 170) pisze, że 9. edycja wyszła bez daty jeszcze w XVIII wieku, jednakże faktycznie wydanie to zostało opublikowane w Wilnie w 1806 roku (zob. Gram. 1806).

33 Wariantywnie nazwisko zapisywane jako Des Pepliers.

34 Na temat wcześniejszych (XVI-wiecznych) gramatyk języka francuskiego pisanych z myślą o odbiorcach niemieckojęzycznych zob. Bogacki 2016.

35 Słownik ma odrębną paginację.

i najbardziej potrzebnych, żeby wiedzieć jak zacząć mówić po francusku') lub – w innych edycjach – *Recueil de mots françois et allemands* (des Pepliers 1749: 267–332) ('Zebranie słów francuskich i niemieckich'), zawierający rzeczowniki i czasowniki ułożone tematycznie w tytułowanych, ale nienumerowanych rozdziałach, np. *Ce que l'on trouve dans le jardin, les fleurs et les arbres* (des Pepliers 1693: 6) ('To, co znajduje się w ogrodzie, kwiaty i drzewa'). Odrębną część stanowi francusko-niemiecki słownik przymiotników ułożony alfabetycznie (*Recueil des adjectifs*…) ('Zebranie przymiotników…');

– jako słownik niemiecko-francuski pt. *Recueil de mots allemands et françois* (des Pepliers 1717: 297–370) ('Zebranie słów niemieckich i francuskich'), od powyższej wersji różniący się tylko tym (poza wyjściowym językiem niemieckim), że rozdziały, w których tematycznie zgromadzone są rzeczowniki i czasowniki, są nie tylko tytułowane, ale też numerowane (58 rozdziałów).

W obydwu omówionych wariantach hasła składają się wyłącznie z wyrazu hasłowego i jego ekwiwalentu, np. „un Oeil, ein Auge" ['oko'] (des Pepliers 1749: 281).

2.3.2. Polsko-francuskie wersje nomenklatora des Pepliersa

Wokabuły niektóre potrzebnieysze, zebrane z Pepliera (Gram. 1798: 137–154)[36] to polsko-francuski słownik tematyczny złożony z 37 rozdziałów (wszystkie są numerowane, oprócz ostatniego *O adwerbiach i konjunkcyach*)[37]. Większość z nich została zatytułowana, np. *O człowieku* (I), *O słowach* ['czasownikach'] *ruszającego się człowieka* (II), *O rzemiosłach* (VII). W *Wokabułach*… zamieszczone są głównie rzeczowniki i czasowniki, a ponadto w małej liczbie przymiotniki, liczebniki oraz – w ostatnim rozdziale – przysłówki i spójniki. Wedle obliczeń A. Nikliborc (1961: 170) omawiany słownik zawiera około 800 haseł. Oto kilka przykładów artykułów hasłowych obrazujących zarówno sposób hasłowania słownictwa, jak i ekwiwalencję semantyczną polsko-francuską:

Iść, aller, marcher (II),

Umieć, *wiedzieć*, savoir (XVI) (brak w edycji: Gram. ante 1772),

Myśleć, penser (V),

Chcieć jeść, avoir faim (III),

Chcieć pić, avoir soif (III),

Pożyczyć komu, prêter (IX),

Pożyczyć od kogo, emprunter (IX),

Zdrowy, sain (X) (Gram. ante 1772: *Zdrowy*, bien portant).

36 Cytuję dalej z edycji: Gram. 1798. Nie podaję numerów stron, lecz numery rozdziałów, które w omawianym słowniku zapisywane są cyframi rzymskimi. W celach porównawczych powołuję się też na wydanie: Gram. ante 1772, co wyraźnie zaznaczam.

37 Taka sama liczba rozdziałów jest w wydaniu: Gram. 1784. Edycja: Gram. ante 1772 zawiera w sumie 4 rozdziały mniej.

Jak widać, polskie wyrazy hasłowe mogą być uzależnione od znaczeń jednostek francuskich (por. zwłaszcza: *umieć*, *wiedzieć*, *chcieć jeść*, *chcieć pić*, *pożyczyć komu*, *pożyczyć od kogo*) i dlatego znajdują się wśród nich np. czasowniki wraz z kolokacjami (*chcieć jeść*, *chcieć pić*) czy miejscami walencyjnymi (*pożyczyć komu*, *pożyczyć od kogo*). Z kolei kilka poniższych przykładów to poświadczenia wyrazów dość rzadkich w polszczyźnie XVII i XVIII wieku (por.: ESJP, KorBa):

Drożyć się, surfaire ['żądać zbyt wysokiej ceny, wyceniać za wysoko'], vendre cher [dosł. 'sprzedawać drogo'] (IX),

Tancmistrz, maître de danses (VII),

Zaszpilać się, se boutonner ['zapinać (guziki)'] (XIV) (Gram. ante 1772: *zapinać się*),

Rozszpilać się, se deboutonner ['rozpinać (guziki)'] (XIV) (Gram. ante 1772: *rozpinać się*).

Polskie edycje omawianego słownika nie różnią się w dużym stopniu; można zauważyć jedynie drobne rozbieżności między nimi, takie jak m.in. zmodyfikowane tytuły rozdziałów (np. *O sztukach i rzemiesłach* [Gram. ante 1772] wobec *O rzemiosłach* [Gram. 1798]) czy zmiany francuskich ekwiwalentów (por. wyżej *zdrowy* [Gram. ante 1772; Gram. 1798]).

Porównanie polsko-francuskiego wokabularza z jego pierwowzorem zawartym w gramatyce J.R. des Pepliersa wykazuje spore różnice między tymi słownikami. Najważniejsze z nich przedstawiono w tabeli.

Tabela. Porównanie *Recueil de mots*… J.R. des Pepliersa z *Wokabułami potrzebnieyszymi*…

WYSZCZEGÓLNIENIE	**J.R. des Pepliers (na przykładzie edycji z 1717 roku)**	***Wokabuły potrzebnieysze*… (na przykładzie edycji z 1798 roku)**
LICZBA ROZDZIAŁÓW W SŁOWNIKU	58 rozdziałów	37 rozdziałów
TYTUŁY I ZAWARTOŚĆ PIERWSZYCH PIĘCIU ROZDZIAŁÓW	– *Des choses théologiques, du ciel et des elements* – *Du temps et des saisons* – *Des mois et des jours de la semaine* – *Noms de fêtes* – *Noms de nations*[38]	– *O człowieku* – *O słowach ruszającego się człowieka* – *O innych słowach do człowieka należących* – Bez tytułu (zawiera czasowniki, takie jak np.: *kochać*, *witać*) – Bez tytułu (zawiera czasowniki, takie jak np.: *myśleć*, *wątpić*)

38 Tytuły tych rozdziałów można by – kolejno – przetłumaczyć następująco: 'O sprawach teologicznych, niebie i żywiołach'; 'O czasie, pogodzie i porach roku'; 'O miesiącach i dniach tygodnia'; 'Nazwy świąt'; 'Nazwy narodów'.

TYTUŁY I ZAWARTOŚĆ OSTATNICH PIĘCIU ROZDZIAŁÓW	– *Les noms des armes et pour l'armée* – *Ce que l'on trouve dans les forteresses* – *Ce que l'on voit en campagne* – *Pour les jeux et les exercices* – *Des instruments de musique*[39]	– *O Bogu i niebie* – *O dniach i miesiącach* – *O wojnie* – *O liczbie* – *O adwerbiach i konjunkcyach*

Zupełnie inna jest zatem nie tylko liczba, ale też kolejność rozdziałów. Ponadto można zauważyć wyraźne modyfikacje w kolejności występowania artykułów hasłowych w obrębie rozdziałów, co ukazuje np. porównanie rozdziału gromadzącego w obu dziełach słownictwo związane z deserami (des Pepliers 1693: 43; Gram. 1798: 148). Można też oczywiście dostrzec, że brakuje w *Wokabułach*… niektórych haseł zamieszczonych w pierwowzorze lub – odwrotnie – zamieszczone są artykuły, których nie ma u J.R. des Pepliersa. Wypada zatem stwierdzić: różnice między porównywanymi słownikami są tak duże, że gdyby w tytule polskiej edycji nie znalazło się odwołanie do J.R. des Pepliersa, trudno byłoby udowodnić te korelacje[40].

Źródła[41]

Buszydłowski A. 1753: *Grammatica Gallica in tres informationes divisa*…, Typis Universitatis, Cracoviae (online: https://books.google.pl/books?id=DR0VAAAAQAAJ).

Comenius J.A. 1667: *Orbis sensualium pictus* […] *Latino-Gallico-Germanico-Polonice*, Typis Tschornianis, Bregæ Silesiorum (online: https://books.google.pl/books?id=uGBcAAAAcAAJ).

Duchênebillot F.D. 1699: *Nouvelle méthode très facile pour apprendre* […] *à lire, écrire & parler françois* […]. *Nowy sposob do nauczenia się łatwo* […] *czytać, pisać, y gadać po francusku* […], Collegium OO. Scholarum Piarum, Warszawa (online: https://polona.pl/item/novvelle-methode-tres-facile-pour-aprendre-un-peu-de-tems-a-lire-ecrire-et-parler,ODcwNzAyMTY).

ESXVII: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński (online: https://sxvii.pl).

Gram. [ante 1772]: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, Drukarnia Jezuitów, Połock (online: https://dbc.wroc.pl/publication/24698).

Gram. 1774: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego w Akademii Wilenskiey*, Drukarnia Akademicka, Wilno (druk dostępny w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, sygn. 51843 I).

Gram. 1783: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, Drukarnia Ignacego Gröbla, Kraków (druk dostępny w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, sygn. 51546 I).

Gram. 1784: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, Drukarnia arcybiskupa mohylewskiego, Mohylew (druk dostępny w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 34459 I).

Gram. 1791: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, Drukarnia Akademicka, Wilno (druk dostępny w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, sygn. 51856 I).

Gram 1798: *Grammatyka francuzka krotko zebrana dla uczących się języka francuzkiego*, edycja 8. znacznie poprawiona i powiększona, [brak wydawcy], Warszawa (online: https://books.google.pl/books?id=lhhZAAAAcAAJ).

39 Kolejno: 'Nazwy broni oraz nazwy odnoszące się do wojska'; 'To, co się znajduje w fortecy'; 'To, co można zobaczyć na wsi'; 'O grach i ćwiczeniach'; 'O instrumentach muzycznych'.

40 Podsumowanie artykułu znajduje się w jego II części, która zawiera również analizę pozostałych słowników niesamoistnych.

41 Data dostępu do wszystkich cytowanych w artykule publikacji w wersji elektronicznej (por. *Źródła*, *Bibliografia*): październik i listopad 2024 roku.

Gram. 1806: *Grammatyka francuzka dla pożytku uczącey się młodzieży krótko zebrana*, znacznie odmieniona, poprawiona i powiększona, wydanie 9, Nakładem Józefa Kożuchowskiego, Wilno (online: https://polona.pl/item-view/3af3171f-119d-46d8-b69a-e45b2cf3f9fa).

KorBa: *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński (online: https://korba.edu.pl/).

KZ 1766a: *Krotkie zebranie słow francuskich y polskich z ich konjugacyami y deklinacyami* […] *wielce służących do nauki ięzyka francuskiego*, Drukarnia Mitzlerowska, Warszawa (druk dostępny w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 34061 I).

KZ 1766b: *Krotkie zebranie słow francuskich y polskich z ich konjugacyami y deklinacyami* […] *wielce służących do nauki ięzyka francuskiego*, Drukarnia Mitzlerowska, Warszawa (druk dostępny w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 4.29.8.64.XVIII/I).

Pepliers des J.R. [1693]: *Nouvelle grammaire royale françoise et allemande*…, [brak wydawcy], Berlin (online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10587504).

Pepliers des J.R. [1717]: *La parfaite grammaire royale françoise et allemande*…, Weidmann, Leipzig (online: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10587503).

Pepliers des J.R. 1749: *Nouvelle et parfaite grammaire royale françoise et allemande*…, In der Weidmannischen Buchhandlung, Leipzig (online: https://books.google.pl/books?id=CXkHAAAAQAAJ).

Recueil: *Recueil en abrégé des verbes françois très nécessaires à quiconque a envie d'apprendre la langue françoise – Krotkie zebranie słow francuskich służących do wzięcia pierwszych początkow uczącym się tego języka*, brak daty i miejsca wydania (druk dostępny w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 4.29.8.31.XVIII/I).

Bibliografia

Barycz H. 1937: *Buszydłowski Ambroży*, [w:] W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 149–150.

Bochnakowa A. 1991: *Le «Nouveau Grand Dictionnaire François, Latin et Polonois» et sa place dans la lexicographie polonaise*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Bogacki K. 2016: *O tym, jak w dawnych czasach Francuzi swojego języka Niemców uczyli*, [w:] A. Damięcka-Wójcik, A. Górajek, M. Jamiołkowski, A. Warakomska (red.), *Dialog kultur. Studia nad literaturą, kulturą i historią. Prace ofiarowane Profesorowi Tomaszowi G. Pszczółkowskiemu z okazji 65. urodzin*, Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 315–326.

Caravolas J.-A. 2000: *Histoire de la didactique des langues au siècle des Lumières*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal (online: https://doi.org/10.4000/books.pum.17553).

Czerny Z. 1964: *Filologia romańska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] W. Taszycki, A. Zaręba (red.), *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 287–336.

Estreicher: *Elektroniczna baza bibliografii Estreichera* (online: https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/).

Fijałkowski A. 2012: *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus" Jana Amosa Komeńskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Frączek A. 2011: *O makrostrukturze najstarszych słowników polsko-niemieckich i niemiecko-polskich. Analiza prac Jana Ernestiego, Stanisława Jana Malczowskiego, Jana Karola Woyny i Andrzeja Fabera*, [w:] W. Gruszczyński, L. Polkowska (red.), *Problemy leksykografii. Historia – metodologia – praktyka*, Lexis, Kraków, s. 31–52.

Gruszczyński W. 2011: *Nie tylko łacina, czyli o językach zestawianych z polszczyzną w słownikach z XVI, XVII i XVIII wieku*, [w:] W. Gruszczyński, L. Polkowska (red.), *Problemy leksykografii. Historia – metodologia – praktyka*, Lexis, Kraków, s. 53–72.

Grzegorczyk P. 1967: *Index lexicorum Poloniæ. Bibliografia słowników polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Iwanowska A. 1994: *Michał Abraham Troc (ok. 1703–1769): edytor – leksykograf – tłumacz*, praca doktorska, Uniwersytet Gdański, Gdańsk (maszynopis).

Jakubczyk M. 2016: *Leksykografia polsko-francuska XVIII wieku w perspektywie metaleksykograficznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Jakubczyk M. 2018a: *Pierwszy w historii europejskiej leksykografii dwujęzyczny słownik francusko-polski: „Nomenklatura" F.D. Duchênebillot (1699)*, „Poradnik Językowy", z. 7, s. 59–74.

Jakubczyk M. 2018b: *F. D. Duchênebillot, „Nouvelle méthode très facile pour aprendre un peu de tems à lire, écrire & parler François…"*, [w:] *Dawne ortografie, gramatyki i podręczniki języka polskiego. Internetowe kompendium edukacyjne*, kierownik projektu W. Decyk-Zięba, Warszawa (online: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/525).

Jakubczyk M. 2022: *Odnaleziony prospekt wydawniczy „Dykcjonarza przysłów francuskich" (1782)*, „Prace Filologiczne" LXXVII, s. 491–508.

Nikliborc A. 1961: *Les manuels du français publiés en Pologne au XVIIIe siècle*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" III, s. 151–178.

Żmigrodzki P. 2009: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, wyd. 3 rozszerzone, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Summary

The age of dictionaries. Unknown works of Polish-French lexicography of the 18th century (part I)

Keywords: history of Polish-French lexicography, metalexicography, history of language, 18th century.

The article concerns previously unknown Polish-French dictionaries of the 18th century, which were published independently (separately) or not independently, in the latter case – in French grammars published in Poland at that time. These dictionaries were discussed from the perspective of metalexicography, as well as the history of language – as monuments of lexicography constituting sources for linguistic research.